

Ha nem voltak meg a kellő eszközei, »erkölcsileg kényszerítve« érezte magát, hogy a saját csekély jövedelméből előlegezzon a szertárnak. Nem azért tette ezt, hogy »a gyűjteményt adósává tegye, hanem hogy az előlegezett pénzen beszerzett készülétek, addig is, míg azok lassankint az évi legadandó számadásokba bevitethetnének, a köztanítás előmozdítása, tanszéke híre-nevének fenntartása céljából használhassanak.«

Tanítványait egyénileg iparkodott megismerni. Az írásbeli dolgozatok tárgyait rendszerint olyan körből tűzte ki számukra, amely kör iránt legjobban érdeklődtek, hogy dolgozataikban képességüket legjobban ragyogtathassák. A dolgozatokat, bár nem hagyott egy hibát sem megjegyzés nélkül, szeretettel bírálta el. »Nem azt kereste, mit nem tud a jelölt, hanem hogyan tudja, amiről előad.«

Semmiféle fárasztó munkától nem riadt vissza, ha azzal használhatta a tanítás ügyének. Amikor pl. kilátás volt arra, hogy az egyetem új épületet kap, abból a célból, hogy a lehető legjobb javaslatot tegye a fizikai intézet építésére nézve, bejárt egy sereg németországi egyetemet és műegyetemet — bár 71 éves volt — és tanulmányozta azokat építészeti és berendezési szempontból.

Ime Jedlik tanári egyéniségének néhány főbb vonása. Egyénisége mintá lehet a mai és a jövő pedagógus-nemzedék számára.

Szabó Gábor.

Harkai Schiller Pál: A lélektan fejlődése. Budapest, 1940. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 315 l.

Korunk lélektani elmékedése fordulópontot jelent e tudomány történetében. Míg a lélektan, amióta tudományos alakot öltött, többnyire *élménytan* volt, azaz a tudatosságban látta a lelki jelenség kritériumát, addig napjainkban mindinkább előtérbe lép az a felfogás, amely a cselekvést tartja a tipikus lelki jelenségnek, s a lélektant mint *cselekvéstant* akarja tárgyalni. A kétfajta lélekszemlélet különböző eredetű. Az *élménytan* az újkori ismeretkritikai filozófiából származik; a *cselekvéstan* első fogalmazását Aristotelesnél találjuk, de mai formájában inkább korunk biológiai, kultúratudományi és patológiai kutatásaitól kapott ösztönzést. A lélektan tárgyának felfogásában mutatkozó gyökeres különbségek arra vallanak, hogy tudományelméleti alapvetése még tisztázásra vár. Ezt a feladatot tűzi maga elé *Harkai Schiller Pál* az Akadémia Filozófiai Könyvtárában most megjelent művében, melynek címe: *A lélektan fejlődése*. De a tudós szerző többet is ad a lélektan tárgyának tudományelméleti meghatározásánál. Nagy történeti áttekintéseivel ez a finom kritikai élel megírt, gazdag tartalmú munka úgy is tekinthető, mint bevezetés a jelenkor lélektanába.

Nagyjában két főrésze oszlik. Az első: az *élménytan* bírálata, a második: a *cselekvéstan* bontakozása.

Csodálatos dolog, hogy a lélektan történetének elején oly tágkörű lélekfogalommal találkozunk, amely a legigényesebb modern kutatót is kielégítheti, *Aristoteles*ével. Szerzünk, hogy az *élménytan* bírálatát megadhassa, először *Aristoteles* lélektani alaptanítását vázolja; vele egybevetve szembe-

szökökké válnak az élménytan gyengeségei. Aristoteles szerint a lélek az élőlény lényege, minden életműködés elve, tehát nemcsak a gondolkodásé, hanem éppúgy a törekvésé, érzékelésé, mozgásé és táplálkozásé. Az életműködés sajátos vonása a célirányulás, a célt pedig a legkülönbözőbb életjavak alkotják, érzelmi gyönyörök és tudásbeli tökéletesség egyaránt. Lelki jelenség tehát minden célirányuló élettevékenység, törekvés, cselekvés. Aristotelesnek ez a tanítása, amely a célirányulásban látja a lélek legjellegzetesebb vonását, megingatlanul állt egészen az újkorig.

Megváltozott a lélekfogalom jelentése Descartes bölcséletének hatása alatt. Descartes az életet lélek nélkül próbálja értelmezni. Az élőlényt mint automatát szemléli, melynek mozgását megérteti a mechanikus törvényszerűség, csakúgy, mint az élettelen testekét. Mégis az emberben vannak oly tevékenységek is, amelyek nem magyarázhatók mechanisztikusan, ezeket megérteti egy külön elv: a gondolkodás vagy lélek, *cogitatio sive anima*. A lélek tehát, amely Aristotelesnél az élet egészének elve, itt csak részelv. Rangját megosztja a testtel: test és lélek egyaránt meghatározhatják az élőlény mozgását. Descartes nem vizsgálja a léleknek az életégész szempontjából való fontosságát. A lélek lényege a gondolkodás s róla közvetlen bizonyosságunk van. E közvetlen bizonyosságú világ — gondolataink, érzéseink, benyomásaink, képzeléseink, egyszóval *élményeink* — szorosan véve minden gondolkodónak egyéni világa és szemben áll a kiterjedt dolgok világával. A lelki világnak e szigorú elkülönítése a testtől magában rejti annak a lélektani programnak csíráját, amely a tudatjelenségek öntörvényűségének vizsgálatát tűzi ki feladatúl.

Lényegileg ugyanezen a síkon mozog Wundt lélektani alapvetése is. Wundt az egységes tapasztalatban megkülönbözteti az adott tartalmat és a tartalomnak alanyi felfogását, s ez utóbbinak, tehát élményeknek vizsgálatában jelöli meg a lélektan sajátos munkaterületét. Ennek az alapvetésnek tartathatatlanságát legjobban az mutatja, hogy a kivitelben Wundt maga is áthágta a magászabta elméleti korlátokat. Áthágta kísérleteiben, ahol valami érzékelést vagy mozgási teljesítményt, tehát emberi tevékenységet vizsgált, nem pedig élményeket önmagukban. Áthágta élete főművében, a »Völkerpsychologie«-ban is; itt sem élményeket vizsgált, hanem objektív szellemi valóságot: alkotásokat, intézményeket, szokásokat, magatartásokat.

A nagyhatású Brentano sem tudott szabadulni a lelkinék az élményszerűvel való azonosításától. Szerinte a lélektan tárgya az *élményaktusok*, szemben az élménytartalmakkal; az élményaktusok legjellemzőbb vonása pedig az intencionalitás, vagyis az, hogy bennük valami tárgyra való vonatkozás van. Az intencionalitás tana, szerzőnk szerint, a lélektannak talán a legnagyobb eseménye a görög idők óta. De kisebbíti Brentano érdemét, hogy igazi racionalista módjára az intencionalitást a tudatosságból vezeti le s így lelki jelenség szerinte csak a tudatos jelenség. Ezzel önkényesen megszükiti a lélektani kutatás területét, mert egyrészt kizárja belőle a tudataltalant, másrészt önmagukban vizsgálja az élményeket, holott az intencionalitás fogalma szükségszerűen túlmutat az élmények »külön világán.«

Az élménytán e főképviselőinek bírálata után a szerző most már a maga szempontjából megállapítja az élményeknek (tudatjelenségeknek) az élőlények számára való jelentőségét és az élet egészével való kapcsolatát. E szerint az élmény magában önállótlan és értelmetlen. Értelmet csak akkor kap, ha mint a cselekvés mozzanatát tekintjük. A cselekvés valamely szükségletből indul ki, ennek kielégítésére pedig a környezet nyújthat alkalmat. *Az élmények az egyéni szükségek és a környezeti alkalmak jelei.* »Valamilyen élethiány, mint szükséglet, célratörekvést vált ki, és ez eredményezi a cselekvést és a cselekvésirányító felszólításokat egyaránt. Minderről az élmény, mint igazi racionális jel, mint a cselekvés eszköze értesít.« »Nem szubjektív átélhetőség avatja tudományos tárggyá az élményt, hanem objektív szerepe, a jelműködés, mint cselekvésmozzanat.« (99. l.)

A mű második része a cselekvéstán értelmében vett lélektanok az újabb korban való kibontakozását mutatja. A kezdeményezések, mint említettük, a szorosan vett lélektan körén kívülről jöttek: a biológiából, a kultúratudományokból és a patológiából. A *biológia* az élőlényt a maga környezetében akarta megérteni s kérdéskörébe belevonta a lélektan addigi főtárgyát, az értelmet is. *Darwin* felveti a kérdést: mire való az értelem s mit ér a létért való küzdelemben? A lélektan új programot kap: a lelki jelenségek életérdekű gyökereinek feltárását. *Spencer* a tudatjelenséget alkalmazkodási folyamatnak (adjustment), azaz a külső viszonyokhoz való hozzáigazodásnak, célrairányuló tevékenységnek fogja föl. Más, a fejlődéstől távolálló biológusok is, mint *Uexküll*, *Buytendijk*, szintén cselekvésmozzanatot látnak a lelki jelenségben. A *kultúratudományok* ösztönzőleg hatottak oly lélektan követelésével, amelynek feladata az ember kultúralakító törekvéseinek megértetése. Így jött létre *Dilthey* szellemtudományi lélektana, amely az ember kulturális tevékenységét az őt körülvevő szellemi légkörből, művelődési és történeti hatásokból igyekszik értelmezni; úgyszintén *Spranger* strukturálelektana, amely a részjelenségnek — akár lelkijelenség, akár kultúrajelenség — megértését abban látja, hogy beilleszti egy átfogó szerkezeti összefüggésbe. — Sokat köszönhet a lélektan azoknak a kutatóknak is, akik a pszichopátiás jelenségeket akarván értelmezni, a lélektan célkitűzéseinek módosítását tartották szükségesnek. E tekintetben különösen *Charcot* két legjelentékenyebb tanítványa, *Janet* és *Freud*, voltak a legnagyobb hatással; valósággal forradalmasították a lélekant. *Janet* a viselkedéstán szempontjait érvényesíti és a személyiség kutatásában látja a lélektan feladatát. *Freud* is a viselkedést kutatja s ennek megértésére nemcsak az élettani állapot, hanem az egész egyéni múlt ismeretét tartja szükségesnek. A lelki élet anyagát nem az élményekben, hanem a törekvésekben látja; azok gyakran tudattalanok s ily tudattalan törekvések értetik meg a tudatos szándékunkkal ellenkező cselekvéseinket. Nagy érdeme *Freud*nak, hogy az ember animális megnyilvánulásait és legemelkedettebb szellemi alkotásait lélektanilag közös nevezőre tudja hozni: ugyanazon törekvésdinamizmus törvényszerűségére vezeti vissza.

E történeti tájékoztatás után a szerző azoknak a főfogalmaknak kialakulását tárgyalja, amelyek saját elméletében is alapvetők lesznek. Ilyenek a

viselkedés, a helyzet, a lélektani erőmező fogalma. Kifejtésük során a szerző kritikailag ismerteti a cselekvéstan irányába mutató, vagy éppen cselekvéstanak bélyegezhető modern lélektani irányokat: a viselkedéstant (behaviorizmus), a teleológikus purpözizmust, Tolman-nak a kettőt egyesítő tanítását és az alaklélektant. Majd »A cselekvéstan alaptételei« című fejezetben mintegy összefoglalja kutatásainak eredményeit s részletesen fejtegetett hat tételben fogalmazza meg állásfoglalását. Az első kettő a viselkedés és a helyzet meghatározását adja, a következő három a törekvését, a szükségletét és a felszólítását, a hatodik a motivációját. A szerző a maga cselekvéstanát motivációelméletnek nevezi. Lényegének legtömörebb megfogalmazását talán e mondatok adják: »... a cselekvés létrejöttében az élőlény biológiai szükségei és a környezet történeti körülményei törekvőmezőt létesítenek, amelyben az aktuális szükségletek és az ezekkel járó felszólítások irányítják a történést. Ezeknek a mozzanatoknak a lélektani helyzetben és a tőle függő és azt módosító viselkedésben (melynek mozgások és élmények az eszközei) vitt szerepe alapján a cselekvés motivációja a maga konkrét, releváns, dinamikus összefüggésében felidézhető.« (292. l.) Az idevágó tapasztalatok módszeres igazolása és rendszerezése a tudományos lélektan feladata.

Harkai-Schiller műve világos képet ad arról az elvi küzdeletről, amely ma a lélektan új tudományos alapvetéséért, jobban mondva egy új lélektanért folyik. A pedagógust, a lélektanhoz való bensőbb viszonyánál fogva, különösen kell, hogy érdekeljék az új törekvések, hiszen a cselekvéstanban érvényesülő lélekszemlélet neki is új lehetőségeket ígér sajátos problémáinak megoldására. Harkai-Schiller műve nem éppen könnyű olvasmány. Itt-ott talán több konkrétumot, példát kívántunk volna az elvontságok szemléletessé tételére s nagyobb szabotosságot egyes pszichológusok tanításának jellemzésében. De ez nem csökkenti a mű egészének értékét. Olvasása mindvégig megfeszített figyelmet követel, de oly sok tanulságot nyújt, hogy az olvasó bőven jutalmazottnak érzi magát fáradságáért.

Szemere Samu.

Horváth László Gábor: Konzervativizmus és a modern szellem harca az angol középiskolában. (A szegedi Ferenc József-tudományegyetem pedagógiai lélektani intézetének kiadása.) Szeged, 1939. 8-r., 67 lap.

A szerző Anglia világhatalmának eredetét kutatva megállapítja, hogy annak megteremtésében és fenntartásában az angol nevelés a legfontosabb tényező, és hogy olyan eredményeket, mint az angol nevelési rendszer, egyetlen európai nemzet sem tud felmutatni, bár azt éppen annyi gáncs érheti, mint a kontinens hasonló iskoláit. Ha az ebben a megállapításban rejtlő ellentmondást meg akarjuk érteni, az angol lélek alapvető jellemvonásait kell felkutatnunk.

Az angol individualista és kollektivista egyszerre. A hagyomány alapján áll és lelkes híve a haladásnak. Ezt a párhuzamos vonást mutatja az angol középfokú nevelés is: »Az angol életnek talán egyetlen területén sem halad a régi és az új idő oly makacsul egymás mellett, a hagyomány és a modern áramlatok, mint az iskolaügy területén«. Ha megértjük, hogy